

УДК 792.82:7.071.2(477+100)
DOI: 10.31866/2616-7646.6.2.2023.295185

БАЛЕТ «СНІГОВА КОРОЛЕВА» В ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ БАЛЕТМЕЙСТЕРІВ

THE SNOW QUEEN BALLET IN INTERPRETATIONS OF UKRAINIAN AND FOREIGN BALLET MASTERS

Макарова Зоя Михайлівна,

доцент, заслужена артистка України,
Київська муніципальна академія естрадного
та циркового мистецтва,
Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0003-2814-931X>,
zoya.m.makarova@gmail.com

Zoia Makarova,

Associate Professor, Honored Artist of
Ukraine,
Kyiv Academy of Circus and Variety Arts,
Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-2814-931X>,
zoya.m.makarova@gmail.com

Білаш Ольга Сергіївна,

доцент, заслужений працівник
культури України,
Коледж хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю
імені Сержа Лифаря»,
Київ, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6910-2238>,
bilash.olga96@gmail.com

Olha Bilash,

Associate Professor,
Honored Culture Worker of Ukraine,
College of Choreographic Art
“Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy
of Dance”,
Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-6910-2238>,
bilash.olga96@gmail.com

Анотація

Мета дослідження – виявити особливості балетмейстерських інтерпретацій вистави «Снігова королева», створених українськими та зарубіжними хореографами за мотивами однойменної казки Г.-Х. Андерсена в 2007–2023 рр. **Методологія** дослідження базується на хронологічному принципі, застосуванні аналітичного та порівняльного методів. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній вперше виявлено ідейні, композиційні та лексичні особливості інтерпретацій балету «Снігова королева», що були створені вітчизняними та зарубіжними балетмейстерами від початку ХХІ століття до сьогодні. **Висновки.** Упродовж 2007–2023 рр. на світовій музичній сцені було представлено декілька редакцій балету «Снігова королева» (за Г.-Х. Андерсеном). Вони реалізовані відомими зарубіжними (М. Кордер, К. Грів, К. Гемпсон) та українськими (А. Рубіна, А. Рехвіашвілі, В. Іщук) балетмейстерами. Однією з голов-

Abstract

The purpose of the article is to identify the peculiarities of choreographic interpretations of *The Snow Queen* created by Ukrainian and foreign choreographers based on the fairy tale of the same name by Hans Christian Andersen in 2007–2023. **The research methodology** is based on the chronological principle and the use of analytical and comparative methods. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that it is the first to identify the ideological, compositional and lexical features of the interpretations of *The Snow Queen* ballet created by domestic and foreign choreographers from the beginning of the twenty-first century to the present day. **Conclusions.** During 2007–2023, several versions of *The Snow Queen* (by H. C. Andersen) were presented on the world music stage. They were realized by well-known foreign (M. Corder, K. Grieve, K. Hampson) and Ukrainian (A. Rubina, A. Rekhviashvili, V. Ishchuk) choreographers. One of the main features of the compositional concept of the

них особливостей композиційної концепції балетів стало використання як спеціально написаного музичного матеріалу (композитори – Т. Кантелінен, О. Шимко), так і добре скомпонованих програмних творів відомих європейських класиків XIX–XX ст. (С. Прокоф'єв, Е. Гріг, М. Римський-Корсаков, А. Лядов, Ж. Масне, А. Рубінштейн, П. Чайковський, Ж. Оффенбах, Й. Штраус). Серед особливостей вистав – створення лібрето шляхом адаптації змісту казки Г.-Х. Андерсена до історико-культурних традицій країн, де було представлено балет (Фінляндія, Шотландія тощо). Нетиповою є ситуація часткового адаптування хореографічного тексту вистави А. Рехвіашвілі новим балетмейстером Національної опери України В. Іщуком під змінену музику, що пов'язано з вилученням із репертуару театру російської музики через повномасштабне вторгнення росії в Україну. Провідною «мовою» для всіх редакцій «Снігової королеви» став класичний танець, доповнений неокласикою, вільною пластикою, характерною, народно-сценічною та історико-побутовою хореографією.

Ключові слова:

балет «Снігова королева»; балетний театр; класичний танець; балетмейстерське мистецтво; балетмейстер; інтерпретація; танець; хореографія.

Keywords:

ballet The Snow Queen; ballet theatre; classical dance; choreographic art; choreographer; interpretation; dance; choreography.

Актуальність теми дослідження. Популярна казка про пригоди Кая й Герди, написана Г.-Х. Андерсеном 1844 р., неодноразово ставала підґрунтям для створення численних театральних вистав та екранізацій. Не оминула вона й балетну сцену. Лише з початку XXI тисячоліття на багатьох світових музичних сценах було представлено декілька хореографічних версій відомого сюжету.

Можемо стверджувати, що звернення до аналізу інтерпретацій балету «Снігова королева» є актуальним, зважаючи на такі чинники: популярність названої вистави та той розрив, який утворився між практичними досягненнями балетного театру та їхнім мистецтвознавчим та культурологічним осмисленням; необхідність відтворення цілісної панорами розвитку світового балетного театру, демонстрування поступу українського балетного театру в контексті світових мистецьких трендів; сучасні наукові тенденції посилення уваги до сценічного репертуару, призначеного як для дітей, так і для дорослих.

Аналіз останніх досліджень довів, що окремих аспектів балетмейстерських інтерпретацій «Снігової королеви» досліджували сучасні мистецтвознавці Ю. Коваленко (2015), М. Курінна (2016), Д. Слободяник (2023), Л. Хоцяновська (2020),

О. Чепалова (2015), Х. Хохолт (Høholt, 2012), М. Дарвелл (Darvell, 2007), Е. Робертс-Це (Roberts-Tse, 2020), Б. Мерріотт (Marriott, 2019). Науковці висвітлили концептуальні особливості окремих балетних вистав; визначили різноманітні аспекти, пов'язані з їхньою хореографічною «мовою», підбором виконавців, сценографією, музичним оформленням тощо. Проте комплексного аналізу балетних інтерпретацій твору данського письменника зроблено не було, що й зумовило актуальність нашої мистецтвознавчої розвідки.

Метою дослідження є виявлення особливостей балетмейстерських інтерпретацій вистави «Снігова королева», створених українськими та зарубіжними хореографами за мотивами однойменної казки Г.-Х. Андерсена у 2007–2023 рр.

Виклад основного матеріалу. Популярність «Снігової королеви» (як і решти казок данського письменника) зумовлена насамперед тим, що Г.-Х. Андерсен вкладав у власні літературні фантазії чимало філософських ідей, інтригуючи розповідями одночасно і дітей, і дорослих. Проте мало хто знає, що майже всі казкові герої літератора мали реальні прототипи. Так, із біографії казкаря відомо, що прообразом Снігової королеви стала оперна співачка Женні Лінд, у яку письменник був щиро закоханий. Мисткиня, що була молодшою за Андерсена на 14 років, начебто й підтримувала добрі стосунки з літератором, але на його почуття відповіла стримано. Андерсен на власному сумному досвіді зміг відчути себе людиною, що потрапила до крижаного полону байдужості. У результаті майстер пера вирішив помістити цей епізод свого життя на сторінки книжки (збірник «Нові казки. Том перший», 1844), додавши до нього фантастичні пригоди та чарівних персонажів. У підґрунтя літературної роботи письменник поклав скандинавський фольклор (насамперед усну народну творчість), в якому збереглося чимало легенд, пов'язаних із Крижаною Дивою – втіленням Зими й Смерті (до речі, аналогічні персонажі властиві фольклору й інших країн світу: Юкі-онна в Японії, Мара, Марена в українців тощо).

У 2007 р. відбулася європейська прем'єра «Снігової королеви» на сцені Ліверпульської опери у виконанні артистів Англійського національного балету. Спектакль на музику С. Прокоф'єва (за основу взято твір «Кам'яна квітка», який доповнено фрагментами з П'ятої симфонії, опер «Війна та мир» та «Заручини у монастирі») в аранжуванні Джуліана Філіпса поставив балетмейстер Майкл Кордер. Після попередніх вистав («Попелюшки» та «Ромео і Джульєтта») «Снігова королева» стала для хореографа логічним завершенням трилогії на тему балетних інтерпретацій названого композитора.

Майкл Кордер – британський танцівник та хореограф, який після навчання в Королівській балетній школі приєднався до Королівського балету Ковент-Гарден (Лондон) у 1973 році. Під час своєї тривалої танцювальної кар'єри співпрацював як соліст з багатьма танцювальними компаніями, зокрема з Королівським Данським балетом, Нідерландським національним балетом, Австралійським балетом тощо. Як хореограф створив понад п'ятдесят оригінальних робіт.

Адаптація музики «Кам'яної квітки» до популярної казки Г.-Х. Андерсена зумовлена тим, що джерелом оповіді для балету Прокоф'єва були дві не дуже зрозумілі для західноєвропейської глядацької аудиторії народні казки, тому їм бракує універсальної привабливості знаменитих балетів «Ромео і Джульєтта» та «Попелюшка», з якими Кордер уже працював. Отже, М. Кордер адаптував казку Андерсена й створив на всесвітньо відому музику абсолютно новий оригіналь-

ний балетний твір (Darvell, 2007). Варто додати, що після успішного показу балету на ліверпульській сцені його було представлено на сценах Лондонського Колізею, Литовського національного театру опери та балету, Празької та Віденської опер.

Виходячи з композиційного контексту «Снігової королеви» М. Кордера, варто підкреслити, що балетмейстер залишився незмінним прихильником класичного танцю. Водночас його хореографія вирізнялася свіжістю та новизною танцювальних прийомів, у яких музика й пластика зливалися в єдине художнє ціле. Це, зокрема, сприяло тому, що балетмейстер домогся ідеальної цілісності в драматургії вистави. У віднайдених ним пластичних рухах відчувалася широка емоційна палітра – від дивовижної ніжності до холодної байдужості. Особливо зворушливими стали танцювальні виходи: па-де-де (адажіо Кая і Герди), па-де-труа (Танець Снігової королеви і двох Вовків). Окремого важливого значення набула хореографія кордебалету, яка стала зразком єдності, грації та синхронності рухів.

У 2012 році до сюжету «льодяної» казки Г.-Х. Андерсена звернувся данський балетмейстер Кеннет Грив. Прем'єра спектаклю, поставленого на музику композитора Туомаса Кантелінена, відбулася на сцені Фінської національної опери.

Про постановника відомо, що до посади художнього керівника балетної трупи головної музичної сцени Гельсінкі (2007–2018) К. Грив виступав як соліст із танцювальними колективами Паризької Гранд опера (Франція), Штутгартського балету (Німеччина), Віденської опери (Австрія) та Данського королівського балету. Впродовж постановочної роботи на сцені Фінської опери К. Грив створив балети «Лебедине озеро» (2009), «Снігова королева» (2012) та «Земля Калевали» (2017).

У балеті, створеному за мотивами творчості Г.-Х. Андерсена, К. Грив влучно вмістив у розповідь елементи північної язичницької міфології та яскравий колорит різноманітних національних танців. Особливістю композиційної побудови постановки К. Грива стало те, що в канву її змісту було органічно введено оповідачку (бабусю головної героїні – Кертту), яка чудово тримала увагу юної публіки, неквапливо розповідаючи про вічні істини вірності й любові до ближнього. Іншою характерною рисою постановки стало те, що балетмейстер розгортає історію у Фінляндії початку ХХ століття та відправляє головних героїв казки в подорож від Гельсінкі, через чужі землі, до Лапландії. Балетмейстер зізнається, що його твір – це данина фінській культурі (Nøholt, 2012). У змісті балету відсутні традиційні жінка-чарівниця, яка мало не залишила дівчинку у своєму будинку, пара воронів, маленька розбійниця. Проте величезний географічний маршрут героїні надав хореографові можливість включити у балет запальні та яскраві танці перелічених країн. Додаткові цікаві «ноти» в загальну канву вистави внесли юні танцівники – учні провідної балетної школи Гельсінкі.

Оригінальну версію «Снігової королеви» представлено в грудні 2019 року Шотландським балетом (Глазго) з нагоди 50-річного ювілею компанії. Постановку здійснив англійський балетмейстер Крістофер Гемпсон на музику творів Миколи Римського-Корсакова, які було оброблено музичним керівником Шотландського балету Річардом Гоннером.

Постановник вистави Крістофер Гемпсон – випускник Королівської балетної школи; у 1992 році почав свою танцювальну кар'єру в Англійському національному балеті, де невдовзі став солістом. Там же як хореограф поставив свої перші роботи – «Perpetuum Mobile» (Й. С. Бах, 1997) та «Сільський сад» (П. Грейнджер,

1998). Згодом Гемпсон співпрацював із провідними балетними компаніями не лише у Великій Британії, а й у Європі, Новій Зеландії, США тощо. Творчий доробок балетмейстера включає кілька десятків робіт; деякі з них було відзначено престижними нагородами, зокрема «Подвійний концерт» (Ф. Пуленк, 2001) отримав Національну танцювальну премію, вистава «Ромео і Джульєтта» (С. Прокоф'єв, 2003) була номінована на премію Лоуренса Олів'є як найкраща постановка. З 2012 року й дотепер Крістофер Гемпсон очолює Шотландський балет як головний виконавчий директор та художній керівник. У червні 2023 року К. Гемпсона став кавалером Ордена Британської імперії за заслуги перед танцем.

За задумом хореографа в процесі реалізації балету «Снігова королева» було переосмислено деякі аспекти сюжету казки Г.-Х. Андерсена. Крістофер Гемпсон представив історію про Снігову королеву та її сестру принцесу Літо, яка втікає з палацу й перетворюється на кишенькову злодійку Лексі. Лексі намагається здобути прихильність Кая, а Герда, його наречена, стає на заваді цих зазіхань. Аби повернути сестру, Снігова королева заворюжує й викрадає Кая, тому Герда вирушає до Крижаного палацу, аби його врятувати (Roberts-Tse, 2020).

За версією К. Гемпсона, дія «Снігової королеви» була перенесена на початок ХХ століття в індустріальне місто, яке нагадує Глазго. «Для того, щоб ми могли потрапити кудись у справді чарівне місце, було важливо створити контраст із чимось індустріальним. Це подорож від темряви до світла», – зазначив хореограф в інтерв'ю (Scottish Ballet, 2022). Упродовж дії герої потрапляють спочатку на зимовий базар, де глядача захоплює вистава мандрівного цирку, потім опиняються в таборі лихих розбійників, і далі в крижаному палаці Снігової королеви.

Із точки зору хореографії балетмейстер демонструє сучасний погляд на класичний балет. Крістофер Гемпсон використав класичну основу й створив природну, елегантну й витончену хореографічну канву, яка органічно довершує всю постановку. Шотландська «Снігова королева» легка й елегантна, побудована за оригінальним та логічним сюжетом, базується на досконалій хореографії (Marriott, 2019).

Яскраві театральні образи стали основою балетної інтерпретації «Снігової королеви» в постановці хореографа Алли Рубіної на музику композитора Олександра Шимка. Прем'єрний показ відбувся на сцені Харківського національного академічного театру опери та балету ім. М. Лисенка в листопаді 2015 року. Випускниця факультету режисури балету Ленінградської консерваторії (1980–1985) А. Рубіна має великий досвід роботи на сценах багатьох театрів світу – Харківський, Донецький, Одеський театри опери та балету, Національна філармонія України, «Молодий балет Києва», Одеський та Київський театри оперети, Камерна опера (Москва), Хайфський драматичний театр (Ізраїль), Камерний єврейський театр (Москва), Національна опера Угорщини (Будапешт) тощо.

У концепцію «Снігової королеви» А. Рубіної покладено ідею про перемогу добра над злом; про самовідданість і дружбу, сміливість і наполегливість, які допомагають подолати будь-які перешкоди. Постановниця так пояснювала свою хореографічну концепцію: «У прем'єрній виставі “Снігова королева” вперше в Харківському національному театрі зроблено спробу поєднати реальну пластику, танець, драматичну дію з мультимедійними технологіями. Важливо знайти не просто зручні та ефективні переходи з одного виміру дії в інший, але й ту “золоту середину” між

умовністю та натуралістичністю, яка дозволить високотехнологічному дійству в основі своїй залишитися театром, храмом духовності» (Коваленко, 2015).

Новорічна історія, представлена харків'янами, мала кілька особливостей: по-перше, наявність на сцені міма-казкаря, який допомагав зрозуміти інтонації сюжету (водночас глядачі чули «голос казки», записаний на плівку); по-друге, на рівні зі змістом, легко доступним для дітей, балет мав пантомімічні філософські сцени, цікаві насамперед дорослим; по-третє, наприкінці казки, всупереч сюжету Андерсена, Снігова королева танула й перетворювалася на звичайну дівчину (Чепалов, 2015).

Варто наголосити, що вистава А. Рубіної адресована насамперед дітям, тому для авторки хореографії було важливим чітко відобразити в пластиці сюжетні перипетії й водночас домогтися від солістів балету надзвичайної акторської енергетики та емоційності. До арсеналу засобів пластичної виразності увійшли класичний, характерний та народно-сценічний танці, які повною мірою допомогли відтворити в сучасній формі вічну романтику казки Г.-Х. Андерсена.

Ще одна світова прем'єра «Снігової королеви» відбулася в 2016 р., її на сцені Київського національного академічного театру опери та балету ім. Т. Шевченка представила балетмейстер Аніко Рехвіашвілі. На початку своєї сценічної діяльності постановниця працювала у власному театрі хореографічних мініатюр «Сузір'я Аніко» (з 2002 р. – «Аніко Балет»), з 1996 р. очолювала кафедру сучасної хореографії в Київському національному університеті культури і мистецтв (з 2000 р. – кафедра сучасної класичної хореографії, з 2014-го – класичної хореографії), отримала кілька важливих балетмейстерських нагород на всеукраїнських та міжнародних конкурсах-фестивалях, стала авторкою таких балетів, як-от: «Віденський вальс» (2001, Й. Штраус), «Даніела» (2006, М. Чембержі), «Дама з камеліями» (2014, Л. ван Бетховен, І. Брамс, І. Пахельбель), «Дафніс і Хлоя» (2015, М. Рагіль), «Ночі в садах Іспанії» (2016, М. де Фальї), «Юлій Цезар» (2018, О. Респігі).

У підґрунтя музичної концепції хореографічного твору «Снігова королева» А. Рехвіашвілі покладено музику європейських класиків XIX ст. Е. Гріга, А. Лядова, Ж. Масне, А. Рубінштейна, П. Чайковського. Складний музичний матеріал зумовив ідейну концепцію вистави, розраховану головним чином на дорослого глядача – душевне тепло як антитеза крижаной краси. Свідок прем'єрної події М. Курінна (2016) відзначала в рецензії на виставу: «Режисура “Снігової королеви” добре продумана, логічна побудова мізансцен дозволяє чітко сприймати сюжетні лінії вистави. Художні образи розкриті у всій повноті... Аналізуючи хореографічну “мову” вистави, варто підкреслити, що Аніко Рехвіашвілі залишається вірною своєму стилю: спираючись на класичний танець, вона прагне до пошуку нових форм пластичної виразності» (с. 272).

Л. Хоцяновська (2020) зазначає: «Сама А. Рехвіашвілі визнає, що разом із виконавцями створено оригінальну хореографію, зумовлену музичною партитурою, скомпонованою О. Бакланом із класичних шлягерів. В основу хореографії покладено класичний танець із використанням сучасних форм» (с. 208). Дійсно, водночас із академічною хореографією балетмейстерка залучила в танцювальну партитуру твору неокласику та вільну пластику (Кай, Герда, Снігова королева, Сніжинки), характерний (Тролі, Розбійники, Ворон і Ворона, Іграшкові солдатики) та історико-побутовий танці (сцена придворного балу в замку Принца й Принцеси). Вдало підібрана група солістів (Т. Льозова – Герда, М. Сухоруков – Кай, А. Шевчен-

ко – Снігова королева, К. Діденко – Розбійниця, О. Філіп'єва – Ворона, О. Шаповал – Ворон, Г. Муромцева – Принцеса, Т. Биковець – Принц) цілком відповідала романтичній атмосфері спектаклю й допомогла балетмейстеру створити справжню фантазійну атмосферу казки Г.-Х. Андерсена й донести до глядача лейтмотив вистави – щире кохання, яке здатне звільнити від лещат холоду й байдужості.

У грудні 2022 року на сцені Національної опери України відбувся прем'єрний показ оновленої версії балету «Снігова королева». Зміни було продиктовано повномасштабною війною росії проти України, адже в постановці А. Рехвіашвілі 2016 року звучала музика російських композиторів, твори яких тепер вилучено з репертуару Національної опери (Слободяник, 2023).

Головний диригент театру М. Дядюра й диригент вистави С. Голубничий проаналізували музичну партитуру балету й вилучені фрагменти замінили на твори інших композиторів світової класики. В основі оновленої вистави «Снігова королева» – розроблена компіляція творів Е. Гріга, Ж. Масне, Ж. Оффенбаха, Й. Штрауса. Також під орудою балетмейстера Віктооа Іщука доволі значні зміни відбулися і в хореографії.

Балетмейстер В. Іщук є вихованцем Київського ансамблю-ліцею «Кияночка», з 2001 року – соліст балету Національної опери України, а з 2023 року – балетмейстер-постановник цього театру. У творчому доробку молодого балетмейстера такі балети, як-от: «Широко заплучені очі» (2021, Й. С. Бах, Ф. Шопен), «Доктор Фауст» (2022, Р. Вагнер, Г. Берліоз, Ш. Гуно, Д. Пуччіні, В. Белліні, Г. Малер). Про роботу над оновленням «Снігової королеви» сам балетмейстер зазначає: «Потрібно було знайти таку музику, яка б підходила по гармоніці, звучанню, настрою, інтонації, темпам та енергетиці на кожен сцену. Це дуже складна й копітка робота. Тисячами годин я слухав різні музичні твори. Кілька тижнів майже не спав... Загалом з попередньої версії балету залишилося лише дві сцени, майже вся музика була замінена. Сюжетна частина була збережена; також, настільки це можливо, я намагався зберегти й хореографію» (Овчаренко, 2023).

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше виявлено ідейні, композиційні та лексичні особливості інтерпретацій балету «Снігова королева», які було створено вітчизняними та зарубіжними балетмейстерами від початку ХХІ століття до сьогодні.

Висновки. Упродовж 2007–2023 рр. на світовій музичній сцені було представлено декілька редакцій балету «Снігова королева» (за Г.-Х. Андерсеном). Вони реалізовані відомими зарубіжними (М. Кордер, К. Грив, К. Гемпсон) та українськими (А. Рубіна, А. Рехвіашвілі, В. Іщук) балетмейстерами. Однією з головних особливостей композиційної концепції балетів стало використання як спеціально написаного музичного матеріалу (композитори – Т. Кантелінен, О. Шимко), так і добре скомпонованих програмних творів відомих європейських класиків ХІХ–ХХ ст. (С. Прокоф'єв, Е. Гріг, М. Римський-Корсаков, А. Лядов, Ж. Масне, А. Рубінштейн, П. Чайковський, Ж. Оффенбах, Й. Штраус). Серед особливостей вистав – створення лібрето через адаптацію змісту казки Г.-Х. Андерсена до історико-культурних традицій країн, де було представлено балет (Фінляндія, Шотландія тощо). Нетиповою є ситуація часткового адаптування хореографічного тексту вистави А. Рехвіашвілі новим балетмейстером Національної опери України В. Іщуком під змінену музику, що пов'язано з вилученням із репертуару театру російської музики через повно-

масштабне вторгнення росії в Україну. Провідною «мовою» для всіх редакцій «Снігової королеви» став класичний танець, доповнений неокласикою, вільною пластикою, характерною, народно-сценічною та історико-побутовою хореографією.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Коваленко, Ю. (2015, 29 октября). Мастера театра о таинстве воплощения Снежной Королевы. *Харьковские известия*, 5.
- Курінна, М. (2016). Літня чарівність зимової казки. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*, 16, 271–272.
- Овчаренко, Е. (2023, 30 червня). Віктор Іщук: «Найбільше щастя – виконувати власну хореографію!». I-UA.tv. <https://i-ua.tv/culture/82419-viktor-ishchuk-naibilshe-shchastia-vykonuvaty-vlasnu-khoreohrafiu>
- Слободяник, Д. (2023, 3 січня). Декілька причин побачити балет «Снігова королева» в Національній опері. *Vogue*. <https://vogue.ua/article/culture/teatr/yakim-bude-onovleniy-balet-snigova-koroleva-v-nacionalniy-operi-50894.html>
- Хоцяновська, Л. (2020). Балет Аніко Рехвіашвілі «Снігова королева» – вистава для дорослих та дітей. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Напрям: Мистецтвознавство*, 34, 207–211. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v34i34.343>
- Чепалов, О. (2015, 1 грудня). Харків: світова прем'єра «Снігової королеви». *День*. <https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/kharkiv-svitova-premyera-snihovoyi-korolevy>
- Darvell, M. (2007, December 12). *English National Ballet's The Snow Queen*. The Classical Source. <https://www.classicalsource.com/concert/english-national-ballets-the-snow-queen>
- Høholt, H. (2012, November 21). *Kenneth Greve's Snow Queen culminates Finnish National Ballet's anniversary*. Kulturkompasset. <http://kulturkompasset.no/kenneth-greves-snow-queen-culminates-finnish-national-ballets-anniversary/>
- Marriott, B. (2019, December 15). *Scottish Ballet – The Snow Queen – Edinburgh*. DanceTabs. <https://dancetabs.com/2019/12/scottish-ballet-the-snow-queen-edinburgh/>
- Roberts-Tse, A. (2020, May 28). *The Snow Queen by Scottish Ballet*. Dance Dispatches. <https://www.dancedispatches.com/snow-queen-scottish-ballet/>
- Scottish Ballet. (2022, November 10). *Scottish Ballet: Making of The Snow Queen* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Lc7MT8_fGUo

REFERENCES

- Chepalov, O. (2015, December 1). Kharkiv: svitova premiera "Snihovoi korolevy" [Kharkiv: world premiere of "The Snow Queen"]. *Den*. <https://day.kyiv.ua/article/taym-aut/kharkiv-svitova-premyera-snihovoyi-korolevy> [in Ukrainian].
- Darvell, M. (2007, December 12). *English National Ballet's The Snow Queen*. The Classical Source. <https://www.classicalsource.com/concert/english-national-ballets-the-snow-queen> [in English].
- Høholt, H. (2012, November 21). *Kenneth Greve's Snow Queen culminates Finnish National Ballet's anniversary*. Kulturkompasset. <http://kulturkompasset.no/kenneth-greves-snow-queen-culminates-finnish-national-ballets-anniversary/> [in English].
- Khotsianovska, L. (2020). Balet Aniko Rekhviashvili "Snihova koroleva" – vystava dlia doroslykh ta ditei [Ballet by Aniko Rekhviashvili "Snow Queen" – performance for adults and children]. *Ukrainian Culture: The Past, Modern, Ways of Development. Branch: Art Criticism*, 34, 207–211. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v34i34.343> [in Ukrainian].

- Kovalenko, Yu. (2015, October 29). Mastera teatra o tainstve voploshcheniya Snezhnoi Korolevy [Theater masters about the mystery of the incarnation of the Snow Queen]. *Khar'kovskie izvestiya*, 5 [in Russian].
- Kurinna, M. (2016). Litnia charivnist zymovoi kazky [Summer charm of a winter fairy tale]. *Ukrainian Art Studies: Materials, Investigations, Reviews*, 16, 271–272 [in Ukrainian].
- Marriott, B. (2019, Desember 15). *Scottish Ballet – The Snow Queen – Edinburgh*. DanceTabs. <https://dancetabs.com/2019/12/scottish-ballet-the-snow-queen-edinburgh/> [in English].
- Ovcharenko, E. (2023, June 30). Viktor Ishchuk: "Naibilshe shchastia – vykonuvaty vlasnu khoreografiu!" [Viktor Ishchuk: "The greatest happiness is to perform one's own choreography!"]. I-UA.tv. <https://i-ua.tv/culture/82419-viktor-ishchuk-naibilshe-shchastia-vykonuvaty-vlasnu-khoreografiu> [in Ukrainian].
- Roberts-Tse, A. (2020, May 28). *The Snow Queen by Scottish Ballet*. Dance Dispatches. <https://www.dancedispatches.com/snow-queen-scottish-ballet/> [in English].
- Scottish Ballet. (2022, November 10). *Scottish Ballet: Making of The Snow Queen* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Lc7MT8_fGUo [in English].
- Slobodianyuk, D. (2023, January 3). Dekilka prychnyn pobachyty balet "Snihova koroleva" v Natsionalnii operi [There are several reasons to see the ballet "The Snow Queen" at the National opera]. *Vogue*. <https://vogue.ua/article/culture/teatr/yakim-bude-onovleniy-balet-snihova-koroleva-v-nacionalniy-operi-50894.html> [in Ukrainian].